कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन

विश्वनाथ सुवेदी
एम.एड. दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं. ७३
शैक्षिक वर्ष : २०६३/०६४
परीक्षा रोल नं. : २१४०२८५
त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-९-११८२-२०००

शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
कोसीहरैँचा, मोरङ

२०७२

☎ : ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त फ्याक्स : ०२१-५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

कोसीहरैंचा, मोरङ

Koshiharaincha, Morang

स्थापित : २०४८

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

Degree Programme (M.Ed.)

पत्र सङ्ख्या :

चलानी नम्बर : मिति ....

विषय : **शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र**

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषाशिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत "**कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन**" शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी विश्वनाथ सुवेदीले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । कडा मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट रहेको छु । अतः यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७१

शोधनिर्देशक

प्रेमप्रसाद भट्टराई

उपप्राध्यापक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस कोसीहरैंचा, मोरङ

नेपाली शिक्षा विभाग

कृतज्ञता

सिक्नु सिकाउनु अर्थका दृष्टिले विपरीतार्थक शब्द हुन्, तर प्रयोगमा समानार्थी रूपमा देखिन्छ किनकि सिकिसकेपछि सिकाउन सकिन्छ त्यस्तै सिकाउनको लागि सिक्नु आवश्यक छ । भाषा पाठ्यपुस्तकको अर्थ भाषा सिकाउने पाठ्यपुस्तक हो । यसलाई सर्वोपरी महत्त्वको रूपमा नहेरी साधनको रूपमा मात्र लिनु आवश्यक छ । तर हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख र अल्पविकसित देशमा यही भाषापाठ्यपुस्तक किनेर पढ्न सक्दैनन् । यस्तो देशमा धेरै पुस्तक पढी भाषा सिक्नु असम्भव प्रायःछ । त्यसैले भाषा सिकाउने पाठ्यपुस्तक गहकिलो हुनुपर्दछ । भाषाको माथिल्लो अर्थयुक्त एकाई वाक्य हो । वाक्य हुनको लागि सार्थक शब्दको खाँचो पर्दछ, निरर्थक होइन । भाषाप्रयोगमा निपूर्णता र कुशल दिलाउन शब्दप्रयोगमा ख्याल गर्नुपर्दछ । यदि शब्दको उच्चारण सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा गलत हुन्छ भने भाषा शुद्ध र सही रूपमा प्रयोग गर्न सकिँदैन । त्यसैले भाषामा शब्द तहको पूर्ण भूमिका रहन्छ । हिजोआज जानी नजानी नेपाली भाषामा विदेशी भाषाको आक्रमण बढ्दै छ । नेपाली भाषाका ठेट शब्दहरू लोप हुँदैछन् । त्यसैले नेपाली भाषामा सिकाउने पाठ्यपुस्तकमा नेपाली शब्दको स्तरीय रूप प्रयोग गर्न आवश्यक छ । प्रयोगावश्यक ठाउँ मा चलाउन विदेशी भाषा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ तर नेपाली शब्दको काम चल्छ भने विदेशी शब्द प्रयोग गर्नु गराउनु आवश्यक छैन ।

यस शोधग्रन्थमा कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट नेपाली भाषा सिक्ने र सिकाउने क्रममा धेरै ज्ञान प्राप्त भएको छ ।

यस शोधकार्यमा शीर्षक चयन र सामग्री सङ्कलनाम होस् वा सङ्कलित सामग्रीबाट शोकार्यलाई स्तरीय बनाई अन्तिम रूप दिन तथा बीच-बीचमा आइपर्ने विभिन्न समस्याहरूको सामाधानमा कति पनि झर्को नमानी आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिनुहुने विभागीय प्रमुख श्री अमृतप्रसाद आचार्य तथा शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरु प्राध्यापक श्री प्रेमप्रसाद भट्टराई प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध लेखनका सन्दर्भमा आवश्यक विभिन्न पुस्तक तथा शोधपत्रहरू कति पनि गाह्रो नमानी समयसमयमा उपलब्ध गरायदिनुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुरका पुस्तकालय प्रमुख श्री

देवराज गिरी प्रति आभारी छु । त्यस्तै शुद्ध गरेर कम्प्युटर गरिदिनुहुने यज्ञमणि निरौला प्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । ङ

यो शोधपत्र केही समयअगाडि नै आउनुपर्ने थिया

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययमा आधारित भएर गरिएको छ । यो शोधसार त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत सुकुना बुहुमुखी क्याम्स, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रोवर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोगजनका लागि गरिएको हो । यो शोधपत्र मुख्य उद्देश्य भनेको नेपाली भाषामा धेरै संस्कृत भाषाका शब्दहरू प्रयोग हुने गरेका छन् ती शब्दहरूको प्रयोग अवस्था कस्तो छ र यिनीहरूको वर्ग बनोट प्रक्रिया कस्तो छ भन्ने नै हो ।

यो शोधसारको अध्ययन क्षेत्र भनेको कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू हुन् र यस शोधसारको सम्पूर्ण कार्य पुस्तकालयीय विधि अपनाइ विभिन्न शोध पुस्तकहरू, विषयसँग सम्बन्धित शब्दकोशहरू र विभिन्न विद्वानका कृतिहरूको अध्ययन गरि तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधसारबाट कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी र रूपक विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको बनोट प्रक्रिया, आवृत्ति वर्ग तथा प्रयोग सन्दर्भ के कस्तो छ भनी अध्ययन विश्लेषण गर्नु नै यो शोधपत्र मुख्य प्राप्ति बनेको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र जीवनी र रूपक विधाका तत्सम शब्दमा आधारित भएकाले तत्सम शब्दहरू सबै वर्गका राखी विद्यार्थीहरूलाई सरल, सहज ढङ्गबाट बुझ्ने किसिमका शब्दहरू प्रयोग भएका पाठहरू राखिनु पर्ने, पाठ्यक्रले तोकेबमोजिमका आधारमा विधाहरू राखिनु पर्ने, पहिचानात्मक भन्दा उत्पादनात्मक किसिमका शब्दहरूको बाहुल्य बढी हुनुपर्ने जस्ता कुरामा ध्यान दिएदेखि अध्ययन अध्यापन कार्य सहज र प्रभावकारी हुने थियो ।

प्रस्तुत शोधसारमा प्रमुख अध्ययनहरूबाहेक अध्ययनपत्रको अग्रभागमा राख्नुपर्ने आवश्यक कुराहरू र अध्ययनपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भसूची राखी शोधसारलाई पूर्णाकार दिइएको छ ।

े तर आफ्नै विभिन्न समस्याहरूका कारणले गर्दा केही ढिलो प्रस्तुत हुन सकेको हो । यस शोधग्रन्थमा रहेका कमी कमजोरीहरू सबै मेरो अज्ञनताका परिणति हुन् भन्ने कुरा स्वीकार गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली भाषाशिक्षा विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी
विश्वनाथ सुवेदी
एम्.एड् दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं.- ७३
परीक्षा रोल नं. - २१४०२८५
त्रि.वि.दर्ता.नं. ९-२-९-११८२-२०००
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
कोसीहरैँचा नगरपालिका, मोरङ

विषयसूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
शोधसार	ग
कृतज्ञता	घ
विषयसूची	च
तालिका सूची	झ

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	१
१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरू	२
१.४ अध्ययनको महत्त्व	२
१.५ अध्ययनको परिसीमा	३

परिच्छेद : दुई

सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन	४
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन	४
२.३ अध्ययनका लागि पुनरवलोकनको उपादेयता	७
२.४ सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा	७

परिच्छेद : तीन

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि	९
३.२ अध्ययनको क्षेत्र	९
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका	१०
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१०
३.५ तथ्याङ्क व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया	१०

परिच्छेद : चार

कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका जीवनी र रूपक विधाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ११

४.१.१ पदवर्गका आधारमा 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू १२

४.१.२ संरचनाको आधारमा 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू १३

४.१.३ 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू १९

४.१.४ 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति २०

४.१.५ सारांश २१

४.२ 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २१

४.२.१ पदर्वगका आधारमा 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २१

४.२.२ संरचनाको आधारमा 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २२

४.२.३ 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू २४

४.२.४ 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति २५

४.२.५ सारांश २५

४.३ 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २६

४.३.१ शब्दवर्गका आधारमा 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २६

४.३.२ संरचनाका आधारमा 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू २७

४.३.३ 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू ३२

४.३.४ इमानसिंह चेमजोङ जीवनीमा प्रयुक्त तत्मस शब्दहरूको आवृत्ति ३३

४.३.५ सारांश ३४

४.४ 'भाग्य भन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ३४

४.४.१ भाग्य भन्दा परिश्रम ठूलो वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको पदवर्गका आधारमा वर्गीकरण ३६

४.४.२ संरचनाको आधारमा 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ३७

४.४.३ 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू ४६

४.४.४ 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति ४७

४.४.५ सारांश ४९

४.५ 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ४९
४.५.१ पदवर्गका आधारमा 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ४९
४.५.२ संरचनाको आधारमा 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ५०
४.५.३ 'घरको माया' एकाङ्कीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू ५१
४.५.४ 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति ५१
४.५.५ सारांश ५२
४.६ 'नेल्सन मण्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ५२
४.६.१ पदवर्गका आधारमा 'नेल्सन मण्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ५३
४.६.२ संरचनाको आधारमा 'नेल्सन मण्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ५४
४.६.३ 'नेल्सन मन्डेला' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू ६२
४.६.४ 'नेल्सन मन्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृति ६३
४.६.५ सारांश ६४
४.७ प्रयोगका दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका जीवनी र रूपक विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू ६५

परिच्छेद-पाँच

उपसंहार

५.१ उपसंहार ६७
५.२ सुझावहरू ६८
५.३ अनुसन्धानको शैक्षिक प्रयोजन ६९
५.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू ७०
सन्दर्भसूची

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ
१. 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	१३
२. 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	१९
३. 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति	२०
४. 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	२२
५. 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	२४
६. 'काम खोज्दै जाँदा' मनोवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति	२५
७. 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	२८
८. 'इमानसिंह चेमजोङ' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	३२
९. इमानसिंह चेमजोङ जीवनीमा प्रयुक्त तत्मस शब्दहरूको आवृत्ति	३३
१०. 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	३८
११. 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	४६
१२. 'भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो' वादविवादमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति	४७
१३. 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	५०
१४. 'घरको माया' एकाङ्कीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	५१
१५. 'घरको माया' एकाङ्कीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति	५१
१६. 'नेल्सन मण्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम व्युत्पन्न शब्दहरू	५५
१७. 'नेल्सन मन्डेला' जीवनीमा समासद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू	६२
१८. 'नेल्सन मन्डेला' जीवनीमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको आवृति	६३